

DEVELOPMENT OF IDEAS ABOUT BORDERS IN GEOGRAPHICAL RESEARCHES

Abstract: In the long history of geographic science, space and its limitation within certain limits have been some of the most discussed issues. At a time when globalization has a total impact on people's lives and activities, more attention has to be paid to the local level in which modern borders matter, and it is necessary to rethink the views and approaches to their research. At the same time, discrepancy is noted with respect to the methods used to determine the borders of territorial taxonomic units and the results. The purpose of the study is to attempt to clarify the essence of the term „border” and to analyze the theoretical aspects reflecting the traditional and new approaches in the geographical study of the borders.

Author information:

Ivaylo Vladev

Assoc. Prof. PhD

Konstantin Preslavsky University of Shumen

✉ ivladev@abv.bg

🌐 Bulgaria

Rositsa Vladeva

Assoc. Prof. PhD

Konstantin Preslavsky University of Shumen

✉ r.vladeva@shu.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

borders, geographic surveys, space, territory, delimitation

В дългата история в развитието на географската наука пространството и неговото ограничение в определени граници винаги са били от най-дискутираните теми. Един от важните въпроси при всяко изследване на географските обекти и явления е въпросът за определяне на границите, в които протичат процесите им. Много често това не са точно прокарани линии, а ивици, в които процесите и връзките постепенно изменят своята интензивност. В нашето съвремие границите не само не изчезват, а напротив създават се нови, което води до потребност от приложни изследвания при тяхната делимитация, където географите са незаменими.

Актуалността е продиктувана от факта, че във времето, когато глобализацията оказва тотално влияние върху живота и дейността на хората, се налага локалното ниво вече да се разглежда с по-голямо внимание. Съвременните граници изглеждат по-диференцирани, а също и естеството на границите се променя. Това налага и преосмисляне на възгледите и подходите към изследването на границите.

Целта на изследването е изясняване същността на понятието „граница” и анализ на теоретичните аспекти, отразяващи традиционните и нови подходи в географското изследване на границите.

Още „бащата на географията” – Ератостен (около 275 – 195 г. пр. Хр.) се опитва да обособи отделни части на сушата, които нарича „сфрагиди”, и те според него имат строго геометрични очертания. Най-известният географ на древността Страбон (64 г. пр. Хр. – 24 г.) доразвива стремежа на своите предшественици, че географията трябва да се занимава с изучаването на

известната част на Земята (ойкумена) и да описва географското положение, климата, големината, границите, историята и населението на страните, държавното и общественото им устройство. Изследването на територията се продължава от Птолемей (90 – 168 г.), който поставя началото на хорологичното направление в географията, свързано с пространствената определеност на света.

По-късно през Средновековието хорологичната концепция придобива материално изражение в географските карти на Макробиус (395 – 423 г.), ал-Идриси (1100-1165), преминавайки през портоланите, Каталанската карта на света, картата на Тосканели и др.

От края на XV в. започва качествено нов етап в развитието на географията, свързан с описанията на новооткритите континенти, страни и народи. Обобщени картографски резултати от Великите географски открития представят нидерландските картографи Г. Меркатор (1512 – 1594 г.) и А. Ортелий (1527 – 1598 г.), а първообраз на съвременните изследвания по странознание е книгата на Л. Гуичардини „Описание на Нидерландия” (1567 г.).

Към средата на XVII в. голямата част от сушата вече е проучена и описана. Бурното развитие на капиталистическите производствени отношения изисква от наука не просто констатации и описание на явленията върху земната повърхност, а задълбочено познаване на природата с цел нейното усвояване. *Старата описателна парадигма*, практически изпълнявайки своята пионерна функция по инвентаризиране на географските обекти и явления, вече не е способна да решава новите задачи и се оказва принудена да отстъпи своето водещо място на хорологичната парадигма. [13, с. 8].

В по-новата география терминът „хорология” се популяризира от немските географи Ф. фон Рихтхофен (1833 – 1905 г.), К. Ритер (1779 – 1859 г.), Ал. Хетнер (1859 – 1941 г.). През XX в. американският географ Р. Хартшорн (1899 – 1992 г.) работи отново върху него, като отделя голямо внимание на методологичните проблеми на географията. Значението на трудовете на Хартшорн е в постановката и анализа на логическите проблеми, свързани с изследването на спецификата на мястото и региона. По този начин се доказва целта на географията, която в по-голяма степен, отколкото на всяка друга наука, е да обхване цялата земна повърхност, да анализира и синтезира комбинациите, които се състоят от взаимно свързани хетерогенни явления [3, с. 57].

Хорологичната парадигма с времето води до диференциране на географията на отделни научни дисциплини, всяка от които изучава определен геокомпонент. Така като нова парадигма се очертава отделянето и изучаването на геокомплекси. Тя ориентира към изучаване на генетично обусловени отношения и връзки между компонентите вътре в геокомплексите и между самите комплекси. За съжаление геокомплексът се разглежда разделено от природната и социално-икономическата география. На базата на този подход в природната география успешно се развива в ландшафтознанието учението за природно-териториалните комплекси (ПТК), а в социално-икономическата география – за териториално-производствените комплекси (ТПК).

Независимо от бързото развитие на *комплексната парадигма*, от началото на XX в. до втората половина на века се появяват проблеми, които трудно се вменят в нея. Това са преди всичко проблеми с изясняването на динамичната същност на геокомплексите (динамиката на природните и социални процеси) и тяхната пространствена диференциация – проблем за границите. Кризисната ситуация в географията се усложнява допълнително от социалната ориентация с оглед решаването на екологичните проблеми, които неочаквано се изправят пред човечеството вследствие на бурната индустриализация [13, с. 11].

Това принуждава учените да търсят нови подходи за решаване на възникващите проблеми, защото поради своята статичност, комплексната парадигма вече не се справя с тяхното решаване. Един от най-важните подходи за изучаване на географските обекти и явления в тяхното единство е системният подход, който се реализира чрез прилагане на системния анализ. Системният

анализ функционира въз основа на системите и се свежда до съвкупност от понятия, методи, процедури и технологии за изучаване и описание на явления и процеси с различна природа и характер. Негова основна единица се явява системата.

Терминът „система“ навлиза в географската литература през 60-те години на XX в. В едно от първите пълни научни изследвания за общата теория на системите от Л. Берталанфи, те се приемат за „комплекс от елементи, намиращи се във взаимодействие“, изследват се различните по характер системи в света и се формулират изводи за наблюдаваните закономерности в тях [17, с. 39]. За най-голямо достижение на Берталанфи се счита въвеждането на понятието „отворена система“, към които отнася системите, постоянно обменящи вещества и енергия с околната среда.

Системният анализ обогатява своя арсенал и се приема като съвкупност от методи и средства за изследване на сложни, многостепенни и многокомпонентни системи, обекти и процеси, които се базират на комплексния подход при отчитане на взаимовръзките и взаимодействието между елементите на системата.

В областта на географските изследвания системният анализ се базира на основните принципи за цялостност и наличие на йерархична структура, която позволява да се анализират елементите в системата и спецификата на техните връзки. Някои изследователи смятат, че с прилагането на идеите, произтичащи от теорията на системите, се постига теоретизация на географията, че тя става методологическа основа на географското знание под формата на нова „системна парадигма“. Поддръжник на тази идея е В. Сочава [18, с. 311], който набляга на използване на математическите идеи и теориите на вероятностите и множествата за доказване на връзките между елементите в структурата на географската среда.

Системната парадигма ориентира изследователя към решаване на проблемите с пространствената диференциация на границите, определяне на териториалния обхват, организацията, функционирането, динамиката, типологизацията на изследваните геосистеми, а заедно с тях – проблема за тяхната устойчивост и променливост. Задълбочаването на системните изследвания се състои в изучаването на голямо количество разнообразни вътрешни и външни връзки, а също и в прехода от пространствени (териториални) системи от по-ниски таксономични рангове към сложни системи от висши рангове, включващи подсистеми от по-нисък ранг.

По този начин методическите аспекти на изследване на всяка пространствена (териториална) система трябва да започнат с делимитация на границите и определяне на териториалния обхват. Много често това не са точно прокарани линии, а ивици, в които процесите и връзките постепенно изменят своята интензивност. Необходимо е да се извърши зонироване на територията т.е. отделяне на еднородни (хомогенни) зони или ареали. При отделянето на еднородни зони става въпрос за територии, сходни по някакъв признак – демографски процеси, етнически състав, демографска ситуация, равнище на живот и др.

В търсене на обособени територии на базата на различни признаци в методологията на географската наука са правени опити за формулиране на различни понятия, като ландшафт, щандорт, централни места, икономически пространства, ТПК, клъстери, зони, ареали, райони, региони и др. Всички тези търсения се свързват с идеята за разделяне на географското пространство на определени територии, които се разграничават една от друга с граници.

Пространството се явява основно понятие в географията. То се пренася най-често от философията, но с отчитане особеностите на Земята. Геопространството се схваща като форма на съществуване на географските обекти и явления в пределите на географската обвивка. Географското пространство притежава структури, които отразяват сложния му строеж. Частните географски пространства се отделят съобразно изследователски цели, но и съдържателно – по географски признаци. Например при социално-икономическото пространство се изследват структури и процеси – локализация и пространствена разчлененост на човешката дейност.

Организацията на социално-икономическото пространство е важна задача на обществото, държавата [19, с. 18].

В географията се прилага и понятието „*територия*”, дори често вместо пространство, но те се различават. В речника на чуждите думи в българския език, територията (от лат. *territorium*) е част от земното кълбо, подвластна на отделна държава, която обхваща суша и вода, техните недра и въздушното пространство. Територията се отличава с конкретност, привързаност към определени координати, определени граници.

Така пространството на страната се състои от територия, акватория и аеротория. В някои случаи се отделя и подземно и подводно пространство. Територията се характеризира с наличие на особен вид ресурси: площ (размер), особености на географското положение, определени типове ландшафт (природен, културен), степен на стопанска усвоеност, способност да изпълнява ролята на „пространствена база за развитие на обществото” [19, с. 18].

Следователно пространството/територията е ресурс от особен вид, за чието използване се прилага регулиране на различни равнища. Според П. Хагет [14, с. 523] съвременната държава е най-важната пространствена/териториална единица в таксономията глобално – континентално – национално – регионално – локално пространствено равнище. Тя се характеризира със суверенно национално пространство (територия).

Територията на дадена страна/регион се определя от 3 основни параметъра: *размер, конфигурация и граници*. Всеки от тях влияе върху процесите на човешката дейност.

По правило по-големият *размер на територията* предполага и по-големи и по-разнообразни природни и човешки ресурси. Съществуват и мнения, че това може да се окаже проблем при управлението: при малък брой население и голям размер на територията усвояването става проблем, включително и за „преодоляване на пространството”, т.е. за връзките между отделните части на страната/региона. Например в Монголия, Туркменистан, Либия, Мавритания, Намибия, азиатската част на Русия.

Руският географ А. Минц [9, с. 27] нарича територията „*обобщаващ ресурс*”, който не може да бъде заменен с нищо. Затова в съвременното общество „качеството на организацията на пространството” влиза сред неговите основни проблеми [10, с. 115]. Недостигът на пространство предизвиква разработване на концепции за компенсиране на този недостатък. С нарастване на интензификацията на използването на пространството възникват проблеми с концентрацията на население и стопански дейности. На едно място тя е прекомерна, на друго – депопулация, опустиняване, екологични проблеми от съвместяването на функции в едно и също място. Териториалните ресурси са неравномерно разпределени между страните и частите на света. Я. Машбиц [8, с. 30] подчертава, че показателят „*осигуреност с териториални ресурси*” е много изразителен, но се нуждае от географски анализ. При това е необходимо да се обръща по-голямо внимание на психологическите, етичните, нравствените особености на населението, „*социалния климат*” на територията, нейното политическо своеобразие.

Конфигурацията на територията влияе върху обществените процеси, на които обръщат внимание още класиците на географията. Например К. Ритер отбелязва, че ако континентите имаха други очертания, то световната география би била съвсем друга. Конфигурацията на територията в голяма степен определя мрежата на вътрешните комуникации, а следователно и достъпността до столицата и другите основни регионални центрове за периферните части, ефективността на държавната система за регионално управление, липсата на единство между регионите, уязвимостта на жизнено важни административни центрове. Добри примери на равнище страна, оказващи влияние върху особеностите на пространствената структура, е сравняването на България и Куба, Австрия и Унгария, Италия и Франция, Гърция и Португалия и др., които имат приблизително еднаква площ, но различна конфигурация.

Може да се прилагат и количествени показатели насочени към сравняване конфигурацията на териториите с определени геометрични фигури, както и параметризация на отделни характеристики: компактност, изрязаност, симетричност и др. Отделят се 4 типа количествени показатели: за съпоставяне дължината на границите и площта на територията; за сравняване формата на територията с параметри на вписани и описани около нея окръжности; за сравняване формата на територията с определени геометрични фигури; за измерване дисперсията на елементи от територията около централни точки [5, с. 57].

Възникването на понятието „граница” се свързва с възникването на институцията наречена държава. Границите са определяли територията, която владетелят е охранявал и разширявал за събиране на данъци. Като неизбежно следствие след оформянето на държавата е било разграничаване на територията, границите на която се защитавали с помощта на сила. За разлика от днешния съвременен свят, тогава границите не са били ясни и точно определени, и често са се определяли по линията на бойните действия.

Едни от първите, заели се да изучават границите са географите. Те насочват своите изследвания към проучване на спорни територии, фактори влияещи върху изменението на границите, еволюция на границите, делимитация и демаркация на границите, малките анклави, морските граници. Изключително важен въпрос при всяко изследване на географските обекти и явления е въпросът за определяне на границите, в които протичат процесите им. Специфичните термини във всяка област на научното познание е необходимо да се срещат в йерархическата система на общонаучните понятия. Самото общо значение на думата „граница” с пълно право може да се отнесе към общонаучните понятия или даже да се обособи като философска категория.

Например, позовавайки се на философския подход на И. Кант към явленията на обкръжаващия ни свят, може да се говори за същностни, пространствени и времеви характеристики на изучавания обект. От тук е възможно да се изследват 3 типа граници: същностни, пространствени и времеви [13, с. 107].

Важното е, че при опитите за усъвършенстване на общонаучните философски понятия, непротиворечащи на географската практика, географите имат възможност непрекъснато да откриват нови свойства на изследваното явление и да правят все по-задълбочени характеристики, които винаги съдържат в себе си важна формулировка.

Понятието „граница”, Алаев [1, с. 73] изяснява по следният начин: „линиите в географията са еднакво подредени точки, имащи еднакви показатели (в този случай е налице изолиния), или фиксиращи еднакви отношения към ядрата на близките таксони (в този случай е налице граница между разглежданите таксони)”. Б. Родоман [11, с. 20] дава следното определение за географска граница: „границата е нещо, разположено между два предмета и ги разделя, или нещо, разположено непосредствено около един предмет и отделящо го от всичко останало, но само това „нещо”, е толкова пренебрежимо малко в сравнение с разделяните явления, предмети, същностни характеристики”. Много изследователи (Мироненко, Вардомски, Шувалов, Райхман) посочват, че взаимодействието между граничещи един с друг субекти, а също дълбочината, типа и характера на това взаимодействие изключително много зависи не от самите субекти, а от характера на границите, разположени между тях.

Следователно границите са резултат от дискретността (разпръснатостта, прекъснатостта) на света или следствие от нашата дискретна представа за реалността, която сама по себе си може да бъде дискретна или континуална (непрекъсната връзка между отделни части) в различна степен. Главната причина за дискретизацията на света в неговото опознаване е използването на словесния език. Границите обхващат или могат да обхващат всичко, което може да бъде назовано. При разграничаваните явления се използват имена (собствени или нарицателни), или се заместват със знаци, докато границата в повечето случаи няма название, тя се опознава чрез

имената на тези предмети, които тя разделя. Границата лежи между частите на обекта, явленията, но самата тя не се смята за такава част.

Границата често и обикновено е марка на обекта, понякога и негов символ, но в изследванията на обекта за нас границата – това е негова част, особена, но съществена. Границите едновременно и непротиворечиво могат да бъдат части и знаци отделно, само в един единствен случай – на картата [4, с. 10]

Изучаването на границите е сложен, динамичен и многопластов процес, особено в условията на съвременността. Той обхваща най-различни проблеми и аспекти: географски, социални, икономически, етнически, политически, природо-географски, антроположки и др. За държавните, политико-юридическите, икономико-политическите граници спорят дипломати, юристи, военни, политолози, икономисти. Към полузабравените природо-географски, социално-културни граници на отделните региони отново се завръщат географи, демографи, историци, културолози, етнологии.

Формиралата се наука за границите – лимология (от лат. *limes* – граница) възниква в края на XIX в. в големите европейски държави и САЩ. Тя представлява научна дисциплина, изучаваща природата и функциите на границите, приграничните територии (региони), погранични институции, пригранични процеси [15, с. 4]. Днес все повече лимологията се превръща в интердисциплинарна територия, където се пресичат интересите на науки като география, политология, история, социология, етнология, етнография, антропология, право, икономика, екология и даже технически науки.

Според термините използвани в лимологията *граница* – е елемент от пространството в неговото геополитическо измерение, символ, ориентиращ политически, икономически, правов и културно-информационен ландшафт в направление към някакво ядро и самият играещ ролята на мощен централизиращ фактор. Успоредно с този термин се използва и *Border (Boundary) Studies* (Изследване на граници и гранични райони). Той в значителна степен е еквивалент на лимология, но се поставя акцент на междудисциплинарните изследвания, провеждани в политическата география, историята, политологията, икономиката, социологията, културологията, екологията и др. [2, с. 87, 104].

Ключови англоезични термини, които като правило се превеждат на български език с една и съща дума „граница” се явяват *border, borderland, boundary, frontier*. Значението на всеки един от тези термини има свой оттенък, понякога получаващ различни интерпретации в разработките на специалисти в областта на *Border (Boundary) Studies*.

Терминът „border” (юридическа линия където преминава границата) е синонимен на термина „borderland” и обозначава територия, състояща се от две периферни зони на съседни страни. Терминът „boundary” може да се тълкува, като нямаща дължина разделителна линия между страни и техните териториални образувания, или идеално въображаема граница, а „frontier” – като зона, разделяща заселената от незаселената територия, която може да се проследи в една и съща страна, но също се тълкува и като зона на межкултурно (междувивилизационно) взаимодействие, където ясно са установени и признати държавни граници.

А. Макарычев [7, с. 70] прави превод на термина „граница” по следните класификации: демаркатори на териториалното пространство (*boundaries*), линии на прехода на съседни територии (*borders*), периферни единици (*margins*), линии на стълкновение със съседни територии (*frontiers*), регионални единици, характеризиращи се с тясно сътрудничество със съседни територии и мултикултурализъм (*borderlands*).

По този начин феноменът „граница” с определена степен на активност се изучава от специалисти в областта на много обществени науки (география, социология, политология, история, икономика и др.), а също и редица естествени науки (физика, химия, биология, геоботаника и др.). Всяка от тях има свой предмет на изследване, определена точка на виждане,

под която се разглежда проблематиката на границите, приграничните територии и процеси. Освен това практически в изброените науки са развити в качеството на самостоятелни направления на изследване лимнологически направления, претендиращи за самостоятелни научни дисциплини.

С много голям принос в изучаване на границите – тяхната роля като фактор и бариера при взаимодействие между регионите, размерите, класификация, място в процеса на усвояване на територията, проблеми произтичащи в приграничните контактни зони и др. е географията. В нея отделни научни дисциплини също разглеждат границите на различни мащабни равнища, като отделят различни аспекти на изследване (фиг. 1).

Граничните процеси не започват и не завършват на разграничителната линия. Границите не представляват фиксирана точка в пространството и времето, а символизират социалната практика на пространствената диференциация. Териториалните граници непрекъснато фиксират и регулират подвижността на потоците и възпроизвеждат местата в пространството [15, с. 4].

Според Б. Родоман [12, с. 18,] е възможно да се разграничат *класификационни* (между класове явления, гранични параметри), *временни* (моменти или отрязъци от време, разделящи периоди, събития) и *пространствени* (между области, зони, слоеве, тела, разглеждани в качеството си на части от цялото) граници. В обсега на научните интереси на географите основно са пространствените граници, но би следвало и класификационните и временните, ако те разделят обекти да се явяват преимуществени при изучаване от географията.

Фиг. 1. Аспекти на изследване на границите в географията (по П. Стоянов, 2017)

Географските граници в зависимост от техния генезис, а също и от свойствата на разграничителните обекти и характера на тяхното взаимодействие, се делят на три типа: екстремални, прагови и конфигурационни. *Екстремалните граници* се характеризират с различно направление на потоците, които ги формират или разделят районите/регионите. Независимо от качествата на различните граничещи субекти, екстремалната граница се формира на такова място, където преминава „водораздела“ („пространствен екстремум“) на потока от вещества и енергия. *Праговите граници* са граници между качествено различни и еднородни вътре в себе си ареали или зони. *Конфигурационните граници* не отразяват нито качества, нито вътрешни връзки на разграничаваните ареали или зони, а се приемат само за отчитане и ориентир [11, с. 24].

Въздействието на границите върху разграничаваните обекти се проявява в процеса на изпълняване на всяка граница на определени функции. В тесния смисъл към тях изследователите отнасят:

- легализираща функция (разделяне на територията на пространства с различни юридически стандарти);
- контролна функция (контрол за всички, които пресичат границата);
- фискална функция (финансов контрол и изискване на фискални плащания) [16, с. 69].

В широк смисъл редица изследователи (Райхман, Рати, Кагански, Шувалов и др.) отделят много функции, съчетанието на които обуславя един или друг характер на влияние на границите върху граничещите обекти. Основни сред тях се явяват: бариерна, филтрираща и контактна.

Бариерната (разделителна) функция (barrier) е една от ключовите характеристики на границите, която определя съвкупността от условията и факторите, затрудняващи трансграничните комуникации. Тази функция се явява непреодолимо препятствие за пригранични контакти, и в най-голяма степен съответства на граници с екстремален генезис. Бариерната функция засилва интеграционните процеси вътре в очертаната територия.

Филтриращата функция (limit) е аналогична на термина „избирателна, пропускателна способност“. При доминиране на тази функция се формира граница – филтър, обусловена не само от свойствата на самата граница, но и от влиянието на участниците в приграничните комуникации. Филтриращата функция се заключава в проницаемостта на границата за едни потоци от хора и стоки, и обратно, непроницаемост за други, т.е. границата регулира потоците на своята територия и извън нея. Както филтриращата, така и бариерната функции могат да се проявяват на границите на етнополитически нестабилни, или стратегически значими региони, а също и региони имащи особен икономически статут, като свободните безмитни зони.

Контактната (обединителна) функция (common border) представлява съвкупност от условия и фактори, благоприятстващи трансграничните комуникации, развитие на взаимноизгодни икономически и културни връзки. Контактността се изразява в отвореност на националните граници за преминаване през тях на стоки, хора, капитали, информация и услуги. Обединителната функция работи при създаване в частност на граница на контраста, която служи като предпоставка за възникване на обменни процеси чрез разделителната линия. В този случай границата има прагов генезис и разделя качествено различни ареали.

Освен основните функции се открояват и отражателна, регулираща, отделяща, съпоставяща. Под *отражателна функция* се разбират особеностите на политическия строй, държавното устройство, нивото на социално-икономическо и културно развитие на страната. Държави с тоталитарен режим на управление, като правило имат граници с изразени бариерни функции, и обратно, демократичните държави обикновено имат контактни граници. *Регулиращата функция* на границите се състои в поддържане на определен икономически режим, равновесие на държавната територия. *Отделящата функция* се заключава в диференциация на дадена етническа, социална или културна група от друга, в съхраняване и поддържане на

различията и многообразието. *Съпоставящата функция* се изразява в това, че границите позволяват поддръжане на елементи на конкуренция в световните икономически и политически отношения.

Важно свойство, което притежават границите е свойството *конгруенция*, което означава тяхното съвпадение или несъвпадение с етнокултурни или природни граници. В случай на съвпадение границата се нарича консеквентна [2, с. 17].

Засега географската лимология като наука за границите носи предимно описателен характер, затова се чувства недостиг на теоретични разработки. В началото се извършва характеристика на определени проблеми и анализ на отделни техни аспекти, но в последните години в резултат на натрупания опит в изследване на границите, водещо място заемат теоретичните обобщения на събрания материал, неговото философско осмисляне и практическо приложение. Значението на изучаването на границите зависи не само от степента на теоретичните разработки, но и от конструктивното направление, което в определена степен се изразява в прогнозиране, къде възникват резки пространствени контрасти. Като общ недостатък в географското изследване се явява ограниченият спектър на фокуса в социалното изследване на границите и социалните изменения, произтичащи на микроиво. Следователно като изходен пункт при изследване на съвременните граници е необходимо изучаване на възникването и еволюцията на териториалните идентичности.

От множеството анализи на научните подходи използвани в географското изучаване на границите може да се отделят *традиционни и нови (постмодернистки) подходи*. В. Колосов [6, с. 44] отнася към традиционните подходи: историко-картографския, класификационно-типологичния, функционалния и географско-политологичния (Табл. 1).

Таблица 1

Традиционни подходи в изследването на границите

№	Подход/период	Същност на подхода
1.	Историко-картографски От края на XIX в.	Изучаване на историята на формирането на границите за адекватна оценка на нейната устойчивост.
2.	Класификационно-типологичен От края на XIX в.	Класификации и типологии на граници по различни признаци: по природни свойства, морфология, конфигурация, генезис.
3.	Функционален От началото на 50-те години на XX в.	Политически и териториални фактори, определящи функциите на границите: бариерна, филтрираща, контактна, отражателна, регулираща, отделяща, съпоставяща.
4.	Географско-политологичен От 70-те години на XX в.	Влияние на границите върху състоянието на международните отношения.

Съставена по В. Колосов (2003), П. Стоянов (2017)

Традиционните подходи обясняват феномена на държавните граници с политическите фактори, възприемайки ги като огледало на военната и икономическа мощ. Самите държави се възприемат като неизменно цяло. Този поглед върху пространството е типичен за позитивистичните подходи, които го разглеждат като независим субект, оказващ влияние на социалните явления чрез система от причинно-следствени връзки. Анализираният подходи не отчитат връзката между територия и население, между същността на държавата и характера на границите.

В основата на *историко-картографския подход* са принципите: на историзма (изучаване историята на формирането на границите); на връзките между държавното устройство, политическия режим и външната политика на държавата от една страна и функциите на

границите от друга; на зависимостите на режима и функциите на границите от икономическата, политическа и военна мощ на съседните държави; на недостъпността на „естествените“ граници; на анализ и прецизно картографиране на етническия състав и културните особености на населението, структурата и специализацията на стопанството, природните ресурси, релефа на приграничните територии. Практическото приложение на историко-картографския подход се състои в разграничаване, делимитация и демаркация на следвоенните граници в Европа, както и разграничаване на колониалните владения в Азия и Африка. Достиженията са свързани с обясняване на свойствата и конфигурацията на границите, съотношението на силите между държавите, разработка и преоценка на теорията за естествените граници. Видни представители на този подход са Ж. Ансел, И. Боумън, Р. Хартшорн, Дж. Минги, П. Салинс, Е. Бансе.

Класификационно-типологичния подход предполага разработване на класификации и типологии на граници по различни признаци – по морфология, природни особености, произход, история и продължителност на съществуването, генезис, функции. Практическото приложение се състои в разработване на геополитически стратегии, поделянето на света на сфери на влияние между водещите страни, повсеместно прилагане на европейската концепция за политическите граници, изменението на взаимозависимостта между бариерните и контактни функции. Видни представители се явяват Л. Керзън, Т. Холдрих, К. Фоусет, С. Богтс.

Функционалният подход се развива основно след Втората световна война. В центъра на вниманието са политическите и териториални фактори, определящи функциите на границите, а също отделяне на факторите, влияещи върху основните функции на границите. Практическото приложение се състои в демаркация и делимитация на новите политически граници, трансграничното сътрудничество и регулиране на социалните процеси на приграничните територии. Достиженията на функционалния подход се свързват с модели на трансгранично взаимодействие на различни пространствени нива и изучаване на границите като многомерно и динамично социално явление. Един от най-известните изследователи на границите в рамките на този подход е Дж. Прескот, който смята че е необходимо да се изучава не само влиянието на географския ландшафт върху границата, но и обратно, да се анализира влиянието на границата върху елементите на ландшафта. Други представители са Дж. Хаус, Дж. Блейк, М. Фуше, О. Мартинес, Б. Родоман, Е. Шувалов, В. Кагански.

В същността на *географско-политологичния подход* е влиянието на границите върху състоянието на международните отношения. Той се формира много по-рано в политологията, отколкото в географията и поставя началото на сближаването ѝ с науките за международните отношения. Практическото приложение на географско-политологичния подход е свързано с регулиране и разрешаване на приграничните конфликти, възстановяване и поддържане на мира. Достиженията са свързани с построяване на регресионен модел, обясняващ честотата и локализацията на териториалните спорове, разкриване закономерността, че колкото повече съседи има държавата, толкова по-често тя участва във войни. С такъв принос са имената на американските политолози Дж. Херц, П. Дил, Х. Стар, Б. Мост, Т. Гаар, Е. Кирби, М. Уорд.

Безусловно изводите получени от изследователите в рамките на традиционните подходи са доста важни и навременни, но за географското изучаване на границите в края на ХХ в. и началото на ХХІ в. са необходими свежи теоретични подходи. Още от края на 80-те години на ХХ в. става очевидна необходимостта от разработване на нови подходи за изучаване на феномена граници.

Става ясно, че границите сега не трябва да се изучават само на ниво държави. От една страна, все по-забележима роля в света играят наднационалните компании, а от друга – в резултат на интернационализацията на стопанството и унификацията на културата се пробужда регионалното самосъзнание. Затова ситуацията в приграничните зони не може да бъде обяснена само с особеностите на границите между две държави [6, с. 45].

Новите (постмодернистки) подходи са естествена реакция на методологическите проблеми от последните десетилетия на XX в. Тяхното разделяне на отделни подходи е доста условно и най-често елементи от различни подходи се използват комплексно. Все пак от 90-те години на XX в. до сега към постмодернистките подходи се включват тези за идентичност на световната система, геополитически подходи, за границите като социални представи, подходът „политика – възприемане – практика” и екополитическият (Табл. 2).

Таблица 2

Постмодернистки подходи в изследването на границите

№	Подход	Практическо приложение
1.	Идентичност на световната система (системно-идентичностен)	Използване на проблемите на границите, пограничните конфликти в националните и държавни институции.
2.	Геополитически подходи	Разработване на принципите на гранична политика и пригранично сътрудничество, създаване на сврорегиони и други видове трансгранични региони.
3.	Границите като социални представи	Разработване на подхода към изучаване на границите като важен елемент на етническата, националната и др. териториални идентичности.
4.	Подход „политика – възприемане – практика”	Регулиране на приграничното сътрудничество и управление на трансграничните региони, регулиране на международните миграции, регионална политика.
5.	Екополитически	Решаване на глобалните и регионални екологични проблеми, управление на международните речни басейни.

Съставена по В. Колосов (2003)

Същността на подхода *идентичност на световната система* е в изучаване на границите на териториални равнища – глобално, макрорегионално, национално, локално в зависимост от еволюцията на териториалните идентичности и мястото, което заемат в йерархията на политическите граници. Основните постижения се свързват с разработване на модел на взаимовръзките между границите и йерархията на териториалните идентичности. Водещи автори са А. Пааси, Д. Нюмън, Дж. О’Лофлин, П. Тейлър, Т. Лунден, Дж. Уотърбъри, Дж. Екълсън.

Геополитическите подходи изучават въздействието на глобализацията и интеграцията на политическите граници и изследване на границите от гледна точка на безопасността. Постиганията се свързват с разработване на представите за процесите „детериториализация” и „ретериториализация” и еволюция на съвкупността от функции на политическите и административните граници. Водещи автори са отново А. Пааси, Д. Нюмън, Дж. О’Лофлин, П. Тейлър, Т. Лунден, Дж. Уотърбъри, Дж. Екълсън.

Подходът за границите като социални представи изучава границите като социален конструкт, отражение на миналото и настоящо състояние върху обществените отношения, тяхната роля като социален символ и значение в политическия дискурс. Постиганията са свързани с разработване на подхода към изучаването на границите като важен елемент на етническата, националната и други териториални идентичности. Водещи автори са същите, които изследват геополитическите подходи и системно-идентичностния.

Подходът „политика – възприемане – практика” изучава взаимовръзките между политиката, определяща проницаемостта на границата, нейното възприемане от хората и практиката на различни видове дейности, свързана с нея. Постиганията се свързват с анализ на взаимодействията на политиките, регулиране на функциите на границата, нейното възприемане, идентичност на хората и дейността на териториални равнища, влияние на факторите за управление на трансграничните региони. Водещи автори са Х. ван Хоутум, О. Крамш, Дж. Скот.

Екополитическият подход изследва съотношенията на политическите и природните граници. Постиганията са свързани с анализ на функциите на политическите и природни

граница като единна система и разработване на пътища за управление на трансграничните обществено-природни системи. Водещи автори са О. Янг, А. Уестинг, Г. Уайт, Н. Клиот, С. Долби, Дж. Блейк, Н. Глазовски, С. Горшков, Д. Коритний.

Постмодернистките подходи не дават изчерпателно разрешаване на всички противоречиви въпроси в изследването на границите. Основните резултати дават силен стимул за научно обяснение, значително разширяват изследователското поле, способстват за появата на нови възгледи към решаване на традиционните проблеми и позволяват формирането на дневен ред на изследвания в обозримото бъдеще.

Предложеният анализ по проблема за границите няма претенция да изчерпи всички техни особености, а да провокира дискусия за теоретичните и практикоприложни аспекти в географските изследвания на границите.

References:

1. Alaev, E. *Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya. Ponyatiyno-terminologicheskii slovary*. M., **1983**.
2. Dimitrieva, S., *Limologiya, Izdatel'sko-poligraficheskiiy tsentr Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta*, **2008**.
3. Drenovski, I. Patarchanova, *Vavedenie v istoriyata i teoriyata na geogtafiyata*. UI „N. Rilski“, Blagoevgrad, **2013**.
4. Kaganskiy, V. *Granitsy i pogranichnostn v kulture*.//*Mezhdunarodny zhurnal issledovaniy kulture. Elektronnoe izdanie web-journal*, № 4 (21), s. 5-26, **2015**.
5. Kolosov, V., *Politicheskaya geografiya. Problemy i metody*, Leningrad, **1988**.
6. Kolosov, V., *Teoreticheskaya limologiya: novye podhody*.//*Zhurnal „Mejdunarodnye protsessy“*, tom 1, №3 (3), sentyabr-dekabr, s. 44-59, **2003**.
7. Makarychev, A., „Igra ponyatij“: novaya geometriya regionalizma v sovremennom evropeyskom kontekste.//*Mezhdunarodnye protsessy*, № 3, s. 68-77, **2003**.
8. Mashbits, Ya. *Kompleksnoe stranovedenie*, M., **1998**.
9. Mints, A., *Ekonomicheskaya otsenka estestvennyh resursov*, M., **1972**.
10. Mironenko, N., *Stranovedenie: Teoriya i metody, Uchebnoe posobie*, M., **2001**.
11. Rodoman, B., *Osnovnye tipy geograficheskikh granits*.//*Geograficheskie granitsy*, Pod. red. B. B. Rodomana i B. M. Ekkelya, MGU, M., s. 19-33, **1982**.
12. Rodoman, B., *Teritorialnye areali i seti. Ocherk teoreticheskoi geografii*, Smolensk., **1999**.
13. Stoyanov, P., *Regionalna geografiya, Chast 1. Teoriya I metodologiya*, S., **2017**.
14. Haget, P., *Geografiya: sintez sovremennogo znaniya*. M., **1979**.
15. Tsvetkova, O., *Politicheskaya limologiya: kontsept granitsy*.//*Zhurnal Regionologiya* № 3, s. 3-8, **2015**.
16. Yarovoy, G., *Regionalizm i transgranichnoe sotrudnichestvo v Evrope*, SPb.: Norma, **2007**.
17. Bertalanffy, L. *General system theory*. New York: George Braziller, **1969**.
18. Sochava, V., *A new work on theoretical geography*.//*Soviet Geography*, Vol. 15, 5, p. 311 – 319, **1974**.
19. <https://drive.google.com/file/d/0B40tF9-1JfOCZIFNUHh2dXZIZDg/> (**20.11.2018 г.**).